

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Том VII

ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 30

Київ – 2012

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: “Вид-во ЖДУ ім. І. Франка”, 2012. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 30. – 498 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С.Д. Максименко

Редакційна колегія:

Чепелєва Н.В. (заступник головного редактора), дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; Моляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; Балл Г.О., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; Боришевський М.Й., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; Карамушка Л.М., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; Смульсон М.Л., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; Болтівець С.І., доктор психол. наук, професор; Кокун О.М., доктор психол. наук, професор; Швалб Ю.М., доктор психол. наук, професор; Піроженко Т.О., доктор психол. наук, ст. н. с.; Кісарчук З.Г., кандидат психол. наук, ст. н. с.; Семенова Р.О., кандидат психол. наук, ст. н. с.; Чепа М.-Л.А., кандидат психол. наук, ст. н. с.

*Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України.*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)*

ЗМІСТ

<i>Батраченко І.Г., Мозгова Т.Ю.</i>	Розвиток життєвої антиципації традиційними та активними груповими методами навчання	7-16
<i>Бєлоножко Є.В.</i>	Прикладний аналіз конкретної ситуації в структурі способу життя: аспекти тематичного завдання (рос.)	16-24
<i>Васильченко О.М.</i>	Методологічні підстави дослідження репродуктивної поведінки особистості	25-34
<i>Вернік О.Л.</i>	Проблема шкільної успішності в процесі становлення екологічно орієнтованого способу життя у підлітковому віці	35-42
<i>Вовчик- Блакитна О.О.</i>	Спосіб життя сім'ї в контексті психічного розвитку дитини	43-49
<i>Габа І.М.</i>	Соціально-психологічні детермінанти конкурентоздатності освітнього середовища	50-59
<i>Дідковський С.В.</i>	Еволюція поняття про рефлексію в миследіяльності	60-71
<i>Довгань Н.Ю.</i>	Роль фізичного виховання у формуванні екологічно орієнтованого способу життя студентської молоді	72-78
<i>Дуда Л.А.</i>	Співвідношення екологічно- орієнтованого способу життя жителів сільської та міської місцевості	79-86
<i>Загра С.Е.</i>	Суб`єктний підхід до психологічної підготовки студентів (рос.)	87-94
<i>Загоровська М.С.</i>	Ідентичність старшокласників як чинник ефективності психологічної адаптації у шкільному середовищі	95-104
<i>Кахно І.В.</i>	Особливості формувального експерименту щодо розвитку мовленнєвої культури майбутнього лікаря-терапевта	106-113
<i>Килимник О.С.</i>	Екологічність способу життя, сприйняття екологічних загроз, можливі шляхи їх мінімізації	114-122

<i>Кирпенко Т.М.</i>	Соціально-психологічні фактори становлення психологічного самозахисту підлітка	123-131
<i>Кошова І. В.</i>	Образ зради (на прикладі асоціативного експерименту)	132-140
<i>Кравець І.О.</i>	До питання емоційної саморегуляції особистості підлітка (рос.)	141-149
<i>Кравченко В.Ю.</i>	Християнсько-орієнтований підхід у вивченні проблеми довіри	149-159
<i>Партигіна А.В.</i>	Психологічний аналіз практики парапсихологічного цілительства (рос.)	160-170
<i>Пінчук О.В.</i>	Соціально-психологічні умови формування позитивного іміджу державної монополії (за результатами дослідження іміджу укрзалізниці)	171-179
<i>Подольська Т.А.</i>	Принципи та методичні підходи до психологічної діагностики здатності майбутніх психологів до встановлення довірливих стосунків з клієнтом	180-189
<i>Помиткіна Л.В.</i>	Готовність студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції	190-197
<i>Прасол Д.В.</i>	Особливості надання психологічної допомоги людям літнього та похилого віку при депресивних розладах	198-206
<i>Пушкар В.А.</i>	Особистісні екосенси підлітків, які виховуються в навчальних закладах різного типу	207-216
<i>Льовочкіна О.В.</i>	Особливості етнічних стереотипів українських студентів	217-224
<i>Мамешина О.С.</i>	Психологические аспекты медиавоздействия: в поисках выхода из тупика «телевизионной дебилизации»	225-244
<i>Марценюк М.О.</i>	Психологічні моделі становлення здорового способу життя	245-254
<i>Михайлова О.І.</i>	Відображення в індивідуальному досвіді людини Чорнобильської катастрофи	255-259
<i>Наконечна М.М.</i>	Допомога іншому в еколого-орієнтованій свідомості	260-268

Осадько О.Ю.	Теоретичні засади оптимізації функціонування особистості як основа консультаційної практики	269-278
Рапацький Б.І.	Психофізіологічний вплив музики на процес соціалізації молодших школярів	279-286
Ростомова Л.М., Яковенко С.І.	Вживання ненормативної лексики при спілкуванні у студентському середовищі	287-294
Рудоміно- Дусятська О.В.	Становлення екологічно-орієнтованого способу життя в умовах сучасної української дійсності	295-300
Рудська А.І.	Комунікативно-організаційні особливості учасників соціальних проектів	301-308
Сергєєва Т.В.	Принцип оптимальности эко-гуманистической технологии саморазвития (рос.)	309-319
Сивуха С. В.	Гендерний вимір соціального капіталу (рос.)	320-339
Солодуха Ю.М.	Особливості професіональної ідентичності студентів-психологів першого курсу (рос.)	340-346
Струніна В.М., Струнін А.П., Гаврилкова К.В.	Соціально-психологічні особливості особистості підлітка та міжособистісних стосунків в умовах санаторно-оздоровчого комплексу	347-354
Тегливець Л.В.	Екологічний аспект проблеми ділових взаємовідносин практичного психолога і керівника закладу освіти	355-363
Тичина І.М.	Дослідження ціннісних стратегій особистісного самоздійснення у процесі зміни професії	364-375
Третяк Т.М.	Прояви стратегій сприймання інформації в процесі розв'язування учнями творчих задач	376-385
Черних Л.А., Черних В.І.	Складові особистісного досвіду психолога як компоненту його комунікативної культури	386-395
Чуйко О.В.	Теоретико-динамічна модель становлення особистісної зрілості професіонала соціономічних професій	396-405

<i>Швалб А.Ю.</i>	Психологічні умови формування готовності психологів МЧС до надання екстренної допомоги (рос.)	406-413
<i>Швалб Ю.М.</i>	Переживання успіху та успішності в структурі способу життя особистості (рос.)	414-427
<i>Шихуленко А.В.</i>	Вплив середовища на розвиток емоційного конструкту особистості	428-435
<i>Шкуро В.П.</i>	Специфіка організації та реалізації соціального проекту в громадських організацій	436-444
<i>Шугурова Т. Л.</i>	Психологічний інструментарій для діагностики соціалізованості юнацтва в культурно-дозвіллевій діяльності	445-454
<i>Щербатюк Б.А.</i>	Гендерні особливості самовизначення особистості	455-464
<i>Бохонкова Ю.О.</i>	Соціально-психологічні особливості взаємовпливу особистості та ситуації	465-473
<i>Варга В.С.</i>	Психологічні аспекти адаптації дитини до шкільного середовища	474-483
<i>Гарнець О.М.</i>	Соціально-психологічної моделі екологічного способу життя у громаді. Інституційні аспекти	484-493
Зміст (рос.)		494-498

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 159.922

ВАРГА Вікторія Степанівна

аспірантка, практичний психолог, м.
Ужгород, Україна

У статті здійснено теоретичний аналіз проблем адаптації дитини до шкільного середовища у психологічному аспекті. Розглянуто різні складові адаптованості дитини, серед яких виділено внутрішні і зовнішні чинники

Ключові слова: *готовність до школи, адаптація, шкільне середовище, освітнє середовище*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ РЕБЕНКА К ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ

В статье осуществлен теоретический анализ проблем адаптации ребенка к школьной среде в психологическом аспекте. Рассмотрены различные составляющие адаптированности ребенка, среди которых выделены внутренние и внешние факторы

Ключевые слова: *готовность к школе, адаптация, школьную среду, образовательная среда.*

Вступ. Проблема адаптації дітей до шкільного середовища в наш час має високу актуальність. Вона стала предметом дослідження сучасної психології, педагогіки, соціології, педіатрії та інших галузей науки і практики. Разом з тим, на сьогодні спостерігається певний дисонанс з одного боку у результатах досліджень з адаптації і адаптаційних механізмів людини, а з іншого, психологічного контексту сприймання, поведінки і діяльності людини у середовищах різного типу – сімейному, культурному, професійному, освітньому тощо. Тому, вкрай актуальним стає питання поєднання еколого-психологічної орієнтації на середовище і психологічної адаптації до нього.

Об'єктом нашого аналізу є психологічні аспекти адаптації людини, а предметом особливості адаптації дитини до шкільного середовища.

Виклад основного матеріалу. Термін «адаптація» увійшов до наукового обігу в 30-ті роки ХХ століття. Спочатку його розробкою займалися біологи і трактували як пристосованість організму до умов зовнішнього середовища або взаємодію організму з середовищем в умовах певної екосистеми.

У науковій літературі існує чимало визначень шкільної адаптації. В.Р. Цильов [20] під адаптацією розуміє процес звикання дитини до шкільних вимог, нового оточення, нових умов життя. В.І. Чирков і Б.Н. Боденко про ступінь адаптованості дитини судять за показниками адаптації: тривожна соромливість, поведінка, що виділяє

від інших дітей, проблеми в навчанні. [1] Прикладом традиційного визначення поняття «адаптація» може слугувати твердження М.В. Максимової, яка шкільну адаптацію трактує як процес входження дитини в нову для неї соціальну ситуацію розвитку [10]. Н.Г. Травникова розглядає процес психологічної адаптації як складний багаторівневий процес взаємодії особистості і середовища, що забезпечує реалізацію цілеспрямованої поведінки, організацію мікро-соціальної взаємодії при збереженні психоемоційної стабільності й особистого комфорту [18]. Об'єктивними і суб'єктивними показниками адаптації до навчання у школі вона вважає наступні параметри: успішність діяльності (навчальна успішність і популярність у групі); ступінь засвоєння і схвалення норм (нормативність, дисциплінованість); показники психічного здоров'я (відсутність невротизації, тривожності й емоційної нестійкості); задоволеність різними сторонами своєї діяльності, своїм життям в цілому і собою (самооцінка).

Тож, основні зміни у свідомості 6 – 9-річних дітей пов'язані зі вступом до школи. Діти занурюються в систему соціальних стосунків, розширюють уявлення про навколишній світ, у них збільшується кількість параметрів, за якими вони сприймають себе та інших, відбувається становлення системи моральних норм і оцінок. Ці процеси лежать в основі уточнення та ускладнення образу «Я», образів інших людей і картини світу в цілому.

У вітчизняній літературі чимало авторів торкаються проблеми готовності дітей до шкільного навчання: М.М. Безруких, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, С.П. Ефімова, Е.Е. Кравцова, Т.Д. Марцинковська, В.В. Рубців, Г.А. Цукерман, Д.Б. Ельконін та ін. Поняття «готовність до школи» – комплексне, багатогранне явище, яке охоплює всі сфери життя дитини.

Одне з провідних досліджень психоемоційної адаптації до умов початкової школи належить Г.А. Дорофєєвій. Вона відзначає, що основними критеріями адаптованості першокласника є позитивне ставлення до школи, вміння входити в контакт з дорослими й однолітками і підтримувати його, адекватне сприйняття шкільних вимог, легке засвоєння навчального матеріалу, прояв самостійності і творчого підходу при виконанні навчальних та інших доручень. Автор резюмує: процес адаптації до школи проходить важче і триваліше у дітей, не готових до систематичного навчання; саме у них набагато частіше виявляються проблеми в навчанні [].

Т.Н. Зотова «готовність до школи» визначає як шкільну зрілість. М.І. Степанова стверджує, що це не що інше, як необхідний рівень розвитку дитини, який дозволяє їй без шкоди для здоров'я і нор-

мального розвитку справлятися з навчанням [4]. Разом з тим, «готовність до школи» – включає до себе емоційний, етично-вольовий розвиток дитини, сформоване бажання вчитися і сприймати елементи навчальної діяльності. Тут мається на увазі розвиток тих специфічних форм діяльності дошкільників, які забезпечують їм легку адаптацію до нового етапу життя, зняття (або хоча б істотне зниження) негативного впливу на здоров'я, психічне і емоційне благополуччя. Проте, на думку П.А. Завалко, «готовність до школи» складається з ціннісно-мотиваційного, ціннісно-діяльнісного, оцінно-пізнавального компонентів [Зава]. На думку На думку О.О. Вовчик-Блакитної, готовність являє собою складне системне утворення, що складається з когнітивних, операційних і емотивних компонентів. [2].

Виходячи з теоретичних поглядів Д.Б. Ельконіна і Л.А. Венгера при оцінці готовності дитини до навчання в школі, Н.Г. Стародубова виділяє наступні складові: *інтелектуальна* готовність; *вольова* готовність ; *мотиваційна* готовність; *комунікативна* готовність; *емоційна* готовність (наявність здатності долати природно виникаюче відчуття шкільної тривожності, певний рівень емоційної стійкості, відсутність або недостатній розвиток якого може призвести до проблеми шкільної дезадаптації) [17].

Серед чинників адаптації особистості (у тому числі й до шкільного середовища) у зарубіжній і вітчизняній психології виділяють: конфлікти, що виводять зі стану рівноваги і захисні механізми, що повертають до нього (З. Фрейд й ін.); ступень відповідності «Я-реального» і «Я-ідеального» та системи цінностей і суспільних норм (А. Маслоу, К. Роджерс); «Я-концепцію» як базову складову встановлення і підтримання стосунків особистості у групі (А.А. Налчаджан); рівень емоційної стабільності (С.В. Овдєй, А.А. Алдашева, В.Ю. Селін); домінування одної із трьох стратегій поведінки – асиміляції, акомодатії, інфантилізму (Т.В. Дорожевець); активність особистості у спілкуванні, діяльності і рішенні задач (Т.А. Кухарева, М.С. Симіочев); ціннісні орієнтації, «Я-концепція» і самоставлення, інтелектуальні властивості, емоційно-вольовий компонент і індивідуальні особливості як адаптаційний ресурс (А.С. Ларіонова).

У підході, запропонованому А.В. Запорожець О.М. Леонтьєвим, В.С. Мухіною, А.А. Люблінською у поняття готовності до навчання включаються наступні критерії: розуміння дитиною сенсу навчальних завдань, їх відмінність від практичних, усвідомлення способів виконання дії, навички самоконтролю і самооцінки, розвиток вольових якостей, уміння спостерігати, слухати, запам'ятовувати, до-

биватися вирішення поставлених завдань. Готовність дітей до школи є одним з найважливіших компонентів, що забезпечують шкільну адаптацію, успішність навчання.

Проте проблема психологічної готовності до шкільного навчання не обмежується необхідністю формування у дітей значущих для шкільного навчання знань, умінь і навичок. Л.І. Божович, А.І. Липкіна Л.С. Славіна й інші дослідники питання адаптації першокласників тісно пов'язують із соціальною ситуацією розвитку дітей, що вступили до школи, із рівнем їх готовності до процесу навчання.

Практика переконує нас в тому, що кожній дитині необхідне вміння увійти до дитячого колективу, діяти спільно з іншими, поступатися чимось в одних обставинах і не поступатися в інших. Ці якості забезпечують адаптацію до нових соціальних умов. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам виділити універсальні складові особистої готовності дитини до школи: сформованість певного рівня довільної регуляції поведінки і діяльності; вміння спілкуватися з однолітками і будувати адекватні системи навчання, стосунки з дорослими; сформованість певного рівня розвитку самосвідомості.

Рівень розвитку *довільної саморегуляції* є найважливішим показником психологічної готовності дитини до школи. За визначенням Д.Б. Ельконіна, довільна поведінка – це поведінка, яка здійснюється відповідно до зразка і контролюється шляхом зіставлення з цим зразком. Якщо рівень довільності низький, дитина не зможе адекватно сприйняти навчальне завдання в його специфічному навчальному значенні, не побачить у запитаннях вчителя навчальної програми, а сприйме їх як привід для спілкування [11].

Другим найважливішим компонентом особистої готовності дітей до школи є певний *рівень розвитку спілкування з однолітками і дорослими*. Шкільне спілкування носить колективний характер і передбачає взаємодію та співпрацю в ситуації загального навчального завдання. Е. Д. Вархотова, Н.В. Дятко, Е.В. Сазонова відзначають: якщо спілкування дитини не відрізняється особливою конфліктністю, якщо вона порівняно легко встановлює ділові контакти з однолітками і дорослими, відноситься до них як до партнерів по грі або спільній діяльності, то з упевненістю можна говорити про достатній для шкільного навчання рівень розвитку спілкування дитини з іншими людьми [4]. Уміння дитини спілкуватися з однолітками, діяти спільно з іншими, поступатися, підкорятися при необхідності – якості, які забезпечують їй безболісну адаптацію до нового соціального середовища.

Третій і дуже важливий компонент особистої готовності до школи пов'язаний з розвитком самосвідомості дитини, що виявляється, зокрема, в зміні її *самооцінки*. Спостереження дослідників переконують, що низька самооцінка може стати причиною неуспішності дитини в школі. Вона породжує страх невдачі, а в своєму крайньому вираженні – відмову від спроби взагалі що-небудь робити (відмова відповідати біля дошки і з місця, відмова писати контрольні роботи і т. д.).

Сучасна психологічна наука володіє рядом психодіагностичних методик, які дозволяють визначити ступінь готовності дитини до навчання в школі (Л.А. Венгер, Г. Вітцлак, Е.Д. Вархотова, Н.І. Гуткіна, Н. У. Дятко, Е.Е. Кравцова та інші). Особистісну готовність «виміряти» набагато складніше, хоча її важливість і значущість навряд чи хто-небудь заперечуватиме. За даними різних дослідників, від 15 до 40% учнів початкових класів перебувають у стані дезадаптації. Однією з причин такого стану фахівці називають особистісну неготовність дитини до школи.

Для психології проблема середовища є одночасно достатньо давньою і однією із актуальніших проблем сучасності. На основі проаналізованого матеріалу можна стверджувати, що традиційно у поняття середовище вкладається два сенси. З одного боку, воно розглядається у якості будинку, у якому живе людина, й тому про який вона повинна піклуватися. З іншого, у сенсі екологічності (гармонійності взаємин) між середовищем і людиною.

В енциклопедичному словнику з соціології В.А. Матусевич дає таке визначення поняття середовища [16]: «...усе те, що оточує предмет, рослину або людину і впливає на них прямо чи опосередковано». З подібною постановкою питання не погоджується Ю.М. Швалб [21]. У психологічно науковому сенсі по-перше, поняття не може бути необмеженим, й, по-друге, середовище не можна розглядати тільки як те, що впливає на людину, оскільки тут лежить установка, що зовнішні сили і процеси є могутнішими за людські. Тому, він пропонує в еколого-психологічному сенсі розуміти середовище як сукупність умов, чинників, які усвідомлюються людиною (групою людей) й призводять до змін способів дій або організації умов життя.

Про шкільне середовище зокрема і освітнє у цілому в психології почали говорити не так давно – із середини 90-х років ХХ століття. В силу своєї новизни психологічний зміст цього поняття ще не можна вважати однозначно визначеним. Разом з тим, у більшості випадків його застосовують для цілісного опису специфічних особливостей конкретної школи.

У значній кількості зарубіжних досліджень шкільне освітнє середовище описується як ефективність соціального середовища школи – соціально-психологічний клімат, особистісне благополуччя, культурні особливості, якості виховально-навчального процесу (Маклафлін). Аналіз шкільного середовища через соціальну взаємодію передбачає, що не існує заздалегідь заданих показників ефективності, оскільки кожна школа є одночасно і унікальною, і частиною суспільства. З точки зору західних дослідників, одним з значущих психологічних чинників ефективності шкільного середовища є організаційний компонент. Він забезпечує вміння і уявлення учителів щодо ролі педагога у навчальному процесі, взаємодії із колегами, учнями і адміністрацією.

М.Л. Смульсон вважає, що освітнє середовище відображує екологічний підхід до освіти. Внутрішнє середовище певної освітньої системи (школи, іншої освітньої системи) є зовнішнім середовищем для будь-якої особистості, яка в ній розвивається. Саме вона й зветься освітнім середовищем. У ній „живуть” два види живих організмів: учителі та учні [14].

В.І. Панов у дослідженнях освітнього середовища фіксує основну увагу на «технологічному» рівні, його реалізації і оцінювання. При цьому в якості фундаментальних наукових умов він використовує показники, що були виділені В.В. Давидовим:

- кожному віку відповідають певні психологічні новоутворення;
- навчання побудовано на основі провідної діяльності;
- реалізуються взаємозв'язки з іншими видами діяльності;
- в методичному забезпеченні освітнього процесу доступні розробки, що гарантують досягнення необхідного розвитку даних новоутворень і дозволяють провести їх діагностику.

У цілому, шкільне освітнє середовище визначають як [13] цілісну якісну характеристику внутрішнього життя школи, яка:

- визначається тими конкретними завданнями, які школа ставить і вирішує у своїй діяльності;
- виявляється у виборі засобів за допомогою котрих ці завдання вирішуються (навчальні програми, організація роботи на уроках, тип взаємодії педагогів з учнями, якість оцінок, стиль неформальних стосунків між дітьми, організація позаучбового шкільного життя, матеріально-технічне оснащення школи тощо);
- змістовно оцінюється через ефект в особистісному (самооцінка, рівень домагань, тривожність, домінуюча мотивація), в соціальному (компетентність у спілкуванні, статус у класі, поведінка в конфлікті тощо), інтелектуальному розвитку дітей якого вона дозволяє досягти.

В.В. Рубцов, В.І. Панов й ін. [13] виділяють три характеристики шкільного освітнього середовища. По-перше, результат, тобто те,

чого досягає школа, створюючи, підтримуючи і розвиваючи власне освітнє середовище, або той ефект, який отримують школярі у своєму розвитку на інтелектуальному, соціальному і особистісному рівнях.

По-друге, процес, тобто те, якими засобами досягає школа розвиваючого ефекту. Ці засоби охоплюють усі сторони шкільного життя. До них відносяться способи взаємодії в системі «учитель-учень», психологічний клімат і стосунки в педколективі, критерії формування міжособистісних стосунків між учнями, позаучбове життя школи, відношення батьків і школи і т.п.

По-третє, ціль, тобто те, для чого організовується освітнє середовище. Цей компонент характеризує школу з точки зору внутрішніх задач, на рішення яких реально спрямовані її зусилля.

За результатами емпіричного дослідження даної групи дослідників було виділено два типи шкіл, які умовно можна назвати як: школи, що орієнтовані на дітей і школи, які на дітей не орієнтовані.

У відповідності до наведених вище рівнів дослідження шкільного середовища, група російських науковців І.М.Улановська, Н.І.Поліванова, І.В.Єрмакова [19] досліджували емоційну складову розвитку особистості учнів в шкільних середовищах різного типу. Зокрема, ними вимірювались тривожність, негативні переживання, пізнавальна активність і загально-емоційний фон.

У цілому, найбільш високий рівень тривожності учнів було зафіксовано в школах інтелектуальної спрямованості так само, як і рівень негативних переживань. Разом з тим, в шкільних середовищах такого типу було зафіксовано найвищу пізнавальну активність. У традиційних і розвивальних школах зафіксовано зворотну ситуацію, хоча більшість середньо тривожних була саме у традиційній школі.

Одним із головних індикаторів шкільного освітнього середовища можна вважати ставлення учня до школи. Серед методів його дослідження окреме місце займає контент-аналіз висловлювань і творів учнів про школу. І.М. Улановська, І.В. Єрмакова вивчали ставлення дітей до шкільного середовища в різних школах Росії за допомогою даного методу. В результаті контент-аналізу виділено п'ять об'єктів шкільного середовища, до яких у учнів виявляється те чи інше ставлення. Це – уроки, вчителі, діти, «Я» досліджуваного і школа в цілому.

Зокрема, було виділено наступні категорії:

- щодо вчителів:
 - ставлення дитини до вчителя;
 - ставлення вчителя до дитини;
 - оцінка професійних якостей;

- оцінка людських якостей;
- щодо школи в цілому:
 - ставлення до навантажень;
 - ставлення до додаткових занять;
 - комфорт/ дискомфорт;
 - уявлення про директора;
- щодо інших дітей:
 - ставлення до дітей з класу;
 - ставлення до старшокласників;
- щодо уроків:
 - оцінка цікавості;
 - оцінка навантаження.

Одними з наймасштабніших міжнародних досліджень останніх років щодо якості освітнього середовища проведених, в тому числі, в Росії і Україні є проекти PISA (Programme for International Student Assessment) або TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study). Перший складається із тестів, за якими оцінюється грамотність школярів і їх вміння застосовувати знання на практиці (проводиться раз на 3 роки із 1997 р.). У другому оцінюються знання із точних наук (проводиться раз на 4 роки із 1995 р.). Згідно останнім опублікованим даним (2010 р.) Росія за світовим рейтингом країн займає 31 місце, Україна – 49. Відповідно, середній IQ школярів Росії складав 96,0 (за результатами PISA), України – 93,1 (за результатами TIMSS).

На основі матеріалів міжнародного дослідження PISA за 2003 р., російськими психологами І.В. Єрмакової, Г.С. Ковальновою було проаналізовано чинники ставлення учнів до школи у їхньому зв'язку із учінневою успішністю (з математики). Серед них було виділено мотиваційні фактори: інтерес і задоволення щодо шкільних предметів (математика), інструментальну мотивацію, загальне ставлення до школи і відчуття приналежності до школи; самооцінку знань і вмінь; емоційні складові – тривожність, пізнавальні стратегії (запам'ятовування, розуміння, контролю).

В результаті аналізу результатів було виявлено наступне.

1. Основним чинником учінневої неуспішності є різні аспекти шкільної тривожності.
2. Зацікавленість предметом не впливає прямо на успішність учіння. Однак, зафіксовано сильний обернений зв'язок між нею і тривожністю.
3. Ефективні стратегії контролю в навчанні залежать не тільки від когнітивних засобів, але й від конкретних установок (бажання навчатися).

Також ними було виявлено певні гендерні особливості. Незважаючи на невеликі розбіжності в успішності, дослідниці від-

значають суттєву гендерну специфіку у зацікавленості і інструментальній мотивації. Подібну ситуацію маємо і у внутрішній, зовнішній мотивації, самооцінці і тривожності. Щодо двох останніх, то в дівчат самооцінка суттєво занижена, а тривожність є вищою.

Висновки. Аналіз теоретичних підходів до вивчення адаптації до шкільного середовища дозволив виділити дві групи детермінант – зовнішні і внутрішні. Характер адаптації у полікультурній ситуації зумовлено, з одного боку, – нормами і правилами поведінки; системою комунікативних зв'язків у шкільному середовищі; з іншого – індивідуальними характеристиками; емоційно-вольовою структурою; особливостями мотиваційної сфери; самооцінкою і самоставленням; ціннісними орієнтаціями дитини. На сьогоднішній день вже розроблено і апробовано декілька проєктів розвитку освітнього середовища школи, визначено критерії його оцінки і експертизи. Разом з тим, у цих проєктах тільки почали розглядати проблему полікультурності і етнопсихологічні чинники.

Література

1. Биткина Н.Н. Теоретические подходы к исследованию школьной адаптации // Ел. ресурс: http://psy.tsu.ru/data/pdf/4_05.pdf
2. Вовчик-Блакитная Е.А. Детские контакты и их мотивы. // Психология дошкольника. Хрестоматия / Сост. Г.А.Урунтаева. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – С. 34-38.
3. Выготский Л.С. Проблема культурного развития ребенка // Вестн.МГУ. Сер. 14. Психология. 1991. № 4. С. 5-19
4. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. – М.: Академический проект, 2000. – 220 с.
5. Демидова О.В. Влияние двигательной активности на процесс адаптации и психофизическое развитие детей младшего школьного возраста // «Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта» Электронный журнал Камского государственного института физической культуры. – №2 (1/2007). Ел. ресурс: http://www.kamgfk.ru/magazin/1_07/1_2007_19.pdf
6. Дорожевец Т.В. Психологические особенности школьной адаптации воспитанников детского сада [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Т.В. Дорожевец; Моск. пед. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – М., 1994. – 16 с.
7. Дорофеева Г.А. Психоэмоциональная адаптация первокласников при вхождении в школьную жизнь // Дисс. ... канд. психол. наук. – Ростов-на-Дону, 2001. – 225 с.
8. Завалко Н.А. Теория и практика индивидуализации процесса обучения в многоступенчатой системе «детский сад-школа-вуз». Дисс... докт. пед. наук. – Барнаул, 2000. – 336 с.
9. Зотова Т.Н. Проблема готовности ребенка к школе // Ел. ресурс: http://img0.liveinternet.ru/images/attach/c/3//3880/3880551_Zotova_Problema_gotovnosti_rebenka_k_obucheniyu_v_shkole.pdf
10. Максимова М.В. Психологические условия школьной адаптации (1-3 классы) // Дисс. ... канд. психол. наук. – М., 1994. – 180 с.

11. Мамонова Е.Б. Особенности развития личностной саморегуляции в младшем школьном возрасте // Дисс. ... канд. психол. наук. – Нижний Новгород, 2004. – 201 с.
12. Новикова О.Н. Музыкальная деятельность в адаптации первоклассников к школьным условиям : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 Екатеринбург, 2005 164 с.
13. Рубцов В.В., Панов В.И., Лебедева В.П. От развивающего обучения к развивающему образованию. - М.: Институт научной информации и мониторинга, 2010. / [www.inim-rao.ru]
14. Смульсон М.Л. Психологічні особливості віртуальних навчальних середовищ // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Том.8, вип. 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – с. 116-126.
15. Сорокина В.В. Психологическое неблагополучие детей в начальной школе: Диагностика и пути преодоления / В.В. Сорокина. – М. : Генезис, 2007. – 191 с.
16. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. // Уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін. / Під заг. ред. В.І. Воловича. – К. : «Наукова думка», 1998. – 736 с. – Ел. ресурс: <http://subject.com.ua/sociology/dict/402.html>
17. Стародубова Н.Г. Критерии готовности ребенка к обучению в школе. // Система воспитания и дополнительного образования детей: от идей до внедрения. Материалы научно-практической конференции. – 2000. – Бийск, НИЦ БПГУ, 2001. – С. 76-78.
18. Травникова Н.Г. Психологическая адаптация выпускников детского дома // Дисс. ... канд. психол. наук. – СПб., 1999. – 230 с.
19. Улановская И. М., Поливанова Н. И., Ермакова И. В. Что такое образовательная среда школы и как ее выявить? // Вопросы психологии, 1998. - № 9. – С. 18-24
20. Цылев, В.Р. О проблеме психологической адаптации школьников / В.Р. Цылев // Психологическая наука и образование / Ред. В.В. Рубцов, Аркадий Аронович Марголис, В.А. Гуружапов. – 1998. – №3-4 1998. – 31-38 с.
21. Швалб Ю.М. К определению понятий среды и пространства в жизнедеятельности человека // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Том.7, вип. 2. – К: «Логос», 2004. – с. 183-190.

The article presents the theoretical analysis of the challenges of adapting the child to the school environment in the psychological aspect. The different components of the adaptation of the child, including the allocated internal and external factors.

Keywords: *school readiness, adaptation, school environment, educational environment*